

**ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МИРНИХ
ПЕРЕГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ З РСФРР
(Аналітична записка Д.Донцова «О границях Української держави
під взглядом політичним»)**

О.БОЙКО

Інститут історії України НАН України

Анотація

У статті розглянуто підготовлений членом політичної комісії Д.Донцовим документ, у якому обґрунтовано позицію української делегації з питань території і кордонів на мирних переговорах Української Держави з РСФРР.

Ключові слова: Українська Держава гетьмана П.Скоропадського, мирні переговори з РСФРР.

Аннотация

В статье рассматривается подготовленный членом политической комиссии Д.Донцовым документ, который содержит обоснование позиции украинской делегации по вопросам территории и границ на мирных переговорах с РСФСР.

Ключевые слова: Украинская Держава гетмана П.Скоропадского, мирные переговоры с РСФСР.

Summary

The article deals with the document by a member of political commission D.Dontsov, which defined of the Ukrainian delegation position at the questions of territory and boundaries.

Key words: Ukrainian State of P.Skoropdsky, peaceful negotiations with RSFSR.

Перша світова війна та політичні події 1914–1920 рр. призвели до значних геополітичних зрушень на карті Європи – появи низки нових держав, зміни територій і кордонів тих, що існували раніше. В результаті Лютневої революції 1917 р. в Росії та українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. постала незалежна українська держава. Кордони її не були визначені заздалегідь, оскільки українці у складі Російської імперії не мали адміністративно окресленої національної території. Територіальні межі українських державних утворень почали формуватися в ході визвольної боротьби. У вирішенні геополітичних проблем української нації центральною подією стали мирні переговори між Українською Державою (УД) та РСФРР, які відбулись у травні – жовтні 1918 р. У пропонованій статті йдеться про політичні принципи, покладені в основу позиції української делегації на переговорах з РСФРР.

Формування території української незалежної держави було зафіксовано відповідними законодавчими актами. Початок цьому процесу поклали I та III Універсали Української Центральної Ради. Далі він був закріплений міжнародно-правовими актами – двома Берестейськими мирними угодами (між УНР та державами Почвірного союзу і між РСФРР та державами Почвірного союзу). Певним підсумковим документом з територіального питання став ухвалений УЦР 6 березня 1918 р. Закон про адміністративно-територіальний поділ України.

Цей закон, підготовлений М.Грушевським, був явно непродуманим, певною мірою декларативним документом. Ухвалений насправді одразу після укладення Берестейського миру між державами Почвірного союзу та радянською Росією, документ мав серйозні вади як правового, так і геополітичного характеру. До УНР було включено території, на які її влада на той час не розповсюджувалася: південну частину білоруського Полісся, східні повіти Курської та Воронежської губерній. Водночас до УНР не увійшли Бессарабія та Крим¹, пов'язані з Україною

спільною історичною долею, тісними економічними та соціально-культурними зв'язками. Із цього випливало, що закон складався лише на підставі етнографічного принципу: єдиним критерієм для віднесення земель до УНР був національний склад населення. Всі інші обставини до уваги не бралися.

Політика Української Держави, так само як і УНР, у питанні території і кордонів була спрямована на приєднання земель, що етнічним складом населення, спільною історичною долею були пов'язані з Україною. Але підхід базувався передусім на державницьких принципах, формування території мало забезпечити стратегічні, економічні, міжнародні інтереси новопосталої української держави. Сприятливі умови для цього були створені Берестейськими мирними угодами й наступом на схід німецької армії, завдяки чому склалась можливість включити до складу УД Холмщину і Підляшшя, частину білоруського Полісся, землі Слобідської України, Крим.

Відповідно до Берестейських мирних угод радянська Росія зобов'язувалася визнати УНР, вивести з її території свої війська, провести переговори з метою укладення мирного договору і встановлення державних кордонів. 2 квітня 1918 р. Рада народних міністрів УНР звернулася до Раднаркому РСФРР з пропозицією припинити стан війни і визначити окремою угодою кордони країн. Російський уряд відповів згодою провести спільну мирову конференцію², обравши місцем зустрічі Смоленськ. Українська сторона запропонувала Курськ. Поки узгоджувалось місце зустрічі, політична ситуація в Україні змінилась – стався гетьманський переворот, соціалістичну УНР заступила консервативна УД. На початку травня представники РСФРР прибули до Києва й 10 травня мали зустріч з Гетьманом П.Скоропадським та виконуючим обов'язки міністра закордонних справ М.Василенком. Було узгоджено місце і дату переговорів.

Першим кроком до діалогу стало припинення стану війни. Переговори про перемир'я між представниками німецьких і українських військ, з одного боку, і Червоної армії – з другого, розпочалися 4 травня в Кореневі (Курська губернія) й завершилися 6 травня у Конотопі підписанням договору про припинення військових дій й встановлення демаркаційної лінії, яка розділила воюючі сторони. Вона проходила через Сураж – Унечу – Стародуб – Новгород-Сіверський – Глухів – Рильськ – Колонтаївку – Суджу – Беленіхіно – Куп'янськ³.

Наступного дня, 7 травня, питання про кордони держави розглянула Рада Міністрів (протокол №4). Вона погодилась на півночі і сході вважати тимчасовим державним кордоном демаркаційну лінію, нанесену військовими. Як завдання на перспективу було зазначено, що державний кордон має відповідати етнографічним умовам. Уряд також поставив завдання змагатись за приєднання Криму до України. Як видно із змісту резолюції, геополітичний курс УД був націлений на приєднання тих земель, що з етнографічного та історичного погляду були пов'язані з Україною⁴. Тому у міжнародних контактах із сусідніми державами, зокрема з тими, що виникли внаслідок розпаду Російської імперії, так чи інакше поставали й територіальні проблеми.

23 травня у Києві розпочалися українсько-російські мирні переговори. Рада Міністрів включила до делегації відомих державних і політичних діячів, досвідчених фахівців. Це були С.Шелухин (голова), І.Кістяковський, П.Стебницький, О.Сливинський, О.Ейхельман, Х.Барановський, А.Свічин, П.Линниченко. В ході переговорів при українській делегації було створено сім комісій, у яких працювали кваліфіковані правники, економісти, військові, діячі культури. 12 червня сторони уклали прелімінарну мирну угоду, за якою до закінчення переговорів припинялися воєнні дії. Демаркаційна лінія слугувала тимчасовим кордоном між Українською Державою та РСФРР. Але обидві сторони не вважали це розмежування остаточним. Наступні чотири місяці центральне місце в переговорах займало визначення державних кордонів. Пленарні засідання конференції звелися до гострих дискусій навколо цієї проблеми.

Серед масиву архівних матеріалів українсько-російських мирних переговорів, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ф.2607), є цікавий документ. Це аналітична записка експерта політичної комісії української мирної делегації Д.Донцова «О границях Української держави під взглядом політичним» (9 сторінок машинопису, незасвідчена копія)⁵. Вперше до наукового обігу цей документ ввів О.Лупандін, який коротко виклав його основний зміст у передмові до збірника документів «Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР»⁶. Але документ цей досі не публікувався.

Д.Донцов на той час очолював Українське телеграфне агентство та Державне бюро преси і був членом політичної комісії української мирної делегації. Відомий політичний діяч, колишній активний учасник українського соціалістичного руху, у березні 1918 р. він повернувся до Києва, де зблизився з хліборобами-демократами. Політику Центральної Ради оцінював різко негативно. Після гетьманського перевороту він несподівано був запрошений П.Скоропадським на високу посаду в керівництві УД. Д.Донцов багато в чому поділяв погляди гетьмана та його політичну програму. До того ж був професійним правником, останні чотири роки проживав в Австро-Угорщині, добре знав європейські мови⁷.

Про появу згаданого документа дізнаємося із щоденника Д.Донцова. 4 червня він записав, що політичною комісією йому доручено «виробити реферат про політичні границі України»⁸. 7 червня він зробив відповідну доповідь на засіданні комісії й занотував у щоденнику, що його думка була підтримана С.Шелухиним по всіх позиціях і вдвох вони заперечували О.Шульгину, який «говорив про федерацію і хотів нав'язати нашу політику до традицій Центральної Ради і Секретаріату»⁹. Доповідь Д.Донцова викликає безперечний інтерес, оскільки у ній вперше питання про кордони України ставилося не в етнографічному, а в політичному аспекті. Зазначимо, що деякі положення документа не втратили актуальності до нашого часу.

Питання про межі, в яких мала існувати майбутня автономна Україна, вперше постало у квітні 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі. У їх обґрунтуванні усі доповідачі спиралися тільки на етнографічний принцип. Тобто єдиним критерієм слугувала перевага українського населення; українськими вважалися ті землі, на яких більше половини місцевого населення складали українці. Так само за етнографічним принципом була визначена територія УНР у III Універсалі Центральної Ради. Працюючи над проектом вищезгаданого закону про адміністративно-територіальний поділ України, М.Грушевський поряд з етнографічним фактором врахував також минуле, історичну долю тих чи інших прилеглих до етнографічної Україні територій.

Чому діячами Центральної Ради не брались до уваги геополітичні критерії, на нашу думку, є цілком зрозумілим. На порядку денному в українському русі протягом усього 1917 р. стояло питання української автономії у складі демократичної федеративної Росії. Отже, оскільки про державну самостійність не йшлося, геополітичні проблеми мали залишатися прерогативою центральної влади.

Перебуваючи у полоні етнографічних ілюзій, Центральна Рада після Берестейських мирних угод поставила завдання не лише об'єднати усі українські землі, а й приєднати віддалені території, на яких проживало багато українців. 14 лютого 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів, де обговорювалися умови майбутнього мирного договору між УНР та РСФРР, вносилися такі пропозиції щодо вирішення територіальних проблем:

«3. Сторони, що умовляються, визначають такі границі: ...включаючи частину Кубані, частину Ростовського округу, Таганрозький округ, Чорноморську і Ставропольську губернію, Путивльський повіт Курської губернії, чотири повіти Воронізької губернії, українську колонію на Сибіру – Зелений клин на Амурі. Крим остається під впливом України.

4. Забезпечить справу колонізації в Сибіру.

5. Питання відносно Бессарабії вирішує Українська Народна Республіка на підставі самовизначення націй, по згоді Румунії і Бессарабії, після виводу з території останньої військ Совіта народних комісарів»¹⁰.

Отже, наскільки можна судити за територіальними вимогами, які УНР збиралася виставити на мирних переговорах радянській Росії, її стратегічна мета полягала в тому, щоб заявити права України на якомога більше земель, аби для цього знайшлася будь-яка формальна підстава. У який спосіб подібні вимоги могли б реалізуватись, не йшлося. Тому й висувались суто фантастичні і нездійсненні за будь-яких обставин «територіальні претензії» зразка колонізації Сибіру або приєднання Зеленого клину – території на Далекому Сході Росії. Подібне рішення виглядає ще більш нереалістичним, якщо згадати, що на той час Київ і майже вся територія УНР перебувала під владою більшовиків, а урядові структури УНР розміщалися на Волині у Житомирі.

Важливою складовою політичного курсу новопосталої УД було врегулювання відносин з радянською Росією, спрямоване на припинення стану воєнного протистояння між обома країнами, встановлення дипломатичних, політичних, економічних відносин, поділу боргів і державного майна, розв'язання територіальних та інших спірних проблем, що виникли внаслідок розпаду Російської імперії. Уряд УД приділяв велику увагу мирним переговорам, тримав їх під своїм постійним контролем. У протоколах засідань Ради Міністрів регулярно згадуються доповіді голови делегації С.Шелухина про хід і результати переговорів.

Обговорення політичною комісією питання, доповідачем якого виступив Д.Донцов, свідчить про ретельну підготовку та виважений підхід до територіальних вимог, які висувалися Україною на переговорах. Перш ніж сформулювати територіальні претензії УД до РСФРР, слід було визначитись з основними принципами, на яких вони мали базуватись. Реферат він розпочинає з того, що чітко декларує державницьку позицію щодо визначення кордонів: «... На першій плані при розв'язанні всіх граничних справ має стояти інтерес української держави»¹¹. І далі вказує, що прорахунки попередньої влади, яка у «небезпечний для держави спосіб трактувала право самовизначення націй», завдали шкоди стратегічним інтересам української держави.

Перш, ніж вести переговори про склад і статус територій, українська сторона мала визначити, хто є суб'єктом переговорів з російської сторони. Звісно, делегація РСФРР заявляла претензії на те, щоби представляти усю колишню Російську імперію за винятком тих територій і державних утворень, що відійшли від неї за Берестейським мирним договором (прибалтійських країн, України та ін.). Українська сторона наполягала на тому, що делегація РСФРР представляє лише ту територію, на яку розповсюджується влада Ради народних комісарів, тобто без Бессарабії, Білорусі, Криму, Дону й Кубані.

У рефераті докладно проаналізований правовий статус кожного з цих країв та характер стосунків УД із ними. З національних окраїн, на які поширювався в минулому суверенітет Російської імперії, Бессарабія і Холмщина вже були звільнені від нього цілком правовим шляхом. Бессарабія в листопаді 1917 р. проголосила себе незалежною Молдавською республікою з власним урядом на чолі. Анексії цієї республіки Румунією Україна не визнала, про що УЦР заявила в ноті до румунського уряду від 13 та 19 квітня 1918 р. Таким чином, справа кордонів Української Держави з молдавськими територіями могла бути вирішена лише шляхом порозуміння між урядом УД та Молдавської республіки. РСФРР до цього не повинна мати жодного відношення. Холмщина залишилася поза межею, визначеною Берестейським миром як західний кордон Росії. Виходячи з цього, долю краю мають вирішувати на основі Берестейських угод уряди УД та Австро-Угорщини.

Українська незалежна держава, яка утворилася на принципах самовизначення націй, має поважати реалізацію цього права іншими народами колишньої Російської імперії. Саме під таким кутом зору, вважає Д.Донцов, УД слід будувати відносини із Білоруссю, Кримом, Доном,

Кубанню. Оскільки політична ситуація у цих краях була різною, він приділив окрему увагу характеристиці кожного державного утворення й особливостям двосторонніх відносин між ними та Україною.

Створення Білоруської Народної Республіки у межах білоруських етнічних земель проголосив 30–31 грудня 1917 р. Виконавчий комітет Першого всебілоруського національного з'їзду. Цей акт, проголошений представницькою організацією білоруського народу, утвореною на тих самих засадах, що й Центральна Рада, був визнаний урядом УНР. Проголошену Білоруську державу визнала також і УД, її уряд розпочав офіційні переговори з делегацією Білоруської республіки.

Область війська Донського також проголосила себе незалежною від Росії. Створений у червні 1917 р. Донський військовий уряд на чолі з генералом О.Каледіним після Жовтневого перевороту не визнав більшовицького Раднаркому і оголосив себе єдиною владою в Області війська Донського, але зазнав поразки від більшовиків. Донські козаки майже одночасно з Україною і так само за допомогою німців скинули більшовицьку владу. 16 травня 1918 р. донське козацтво проголосило свою державу – Всевелике військо Донське на чолі з отаманом генералом П.Красновим. Стало на шлях самовизначення й кубанське козацтво. Воно створило представницький орган Кубанську Крайову раду й 16 лютого 1918 р. проголосило самостійну Кубанську Народну Республіку

Таким чином, Білорусь, Дон та Кубань представляли собою на підставі права націй на самовизначення незалежні від Росії державні утворення. Самостійного незалежного статусу ці «колишні країни колишньої Російської імперії» набули ще до початку мирних переговорів. Отже, до складу РСФФР ці землі не входили, тому представляти їхні інтереси на переговорах з УД радянська Росія не мала правових підстав. З огляду на це, державні кордони з ними Україна мала намір визначати шляхом двосторонніх відносин, рішеннями відповідних урядів, без будь-якого втручання РСФФР.

Стосовно Криму ситуація ускладнювалася тим, що III Універсал УЦР «мав необережність» віднести до України лише північну частину Таврійської губернії без Криму. Проголошення в грудні 1917 р. татарським Курултаєм Кримської республіки не викликало жодних заперечень з боку уряду УНР. На перший погляд, ситуація виглядала аналогічною з Бессарабією. Насправді ж відмінності полягали в тому, що Росія, яка не висловила протесту з приводу румунської окупації Бессарабії, тим самим від своїх суверенних прав на неї фактично зреклася. Але вона не зробила подібного стосовно Криму. Більше того, щоб закріпити за собою Крим, більшовицькою владою була проголошена маріонеткова Радянська соціалістична республіка Тавриди, яка проіснувала близько місяця. Таким чином, якщо підійти до справи формально, долю Криму могли вирішувати або Україна з Росією, або Україна з Кримом.

Це в теорії, а насправді, як переконує Д.Донцов, така точка зору була хибною. Причина в тому, що Бессарабія, Дон, Кубань представляли собою цілісні території, певні адміністративні одиниці, які хоч і в іншому форматі, але у тих самих межах існували ще перед розпадом Росії. Крим не являв собою ні цілісної території, ні окремої адміністративної одиниці. Північна частина півострова за своїм етнічним і географічним характером зливалася з континентальною Таврією. Така обставина позбавляла півострів характеру чогось спорідненого, отже, й юридично, і фактично Крим був частиною Таврії. Українська Держава могла визнавати право націй на самовизначення за чітко окресленими національними або адміністративними територіями, але ніяк не за їх довільно викраєним частинам. «Визнати право політичного самовизначення за кількомастами тисячів мешканців Крима значило би зробити залежною від їх доброї волі долю 40-мільйонного краю – України, суверенність котрої без Криму стала б ілюзоричною»¹², – стверджував Д.Донцов.

Подібні карликові держави, важливі у стратегічному і геополітичному плані (саме таким і є Крим), ніколи не зберігають незалежності. Відділений від України, до котрої він є органічно прив'язаним, Крим зробився б іграшкою в руках ворожих Україні сил. З огляду на це, Українській Державі слід було визнати право Криму на самовизначення, але не політичне, а лише національно-культурне. Права татарського народу мали бути забезпечені, причому в порозумінні з ним самим. Але політично Крим був інтегральною частиною України і таким мав лишитися й далі. Втручання будь-якого третього чинника в стосунки між ними з точки зору права було абсолютно неприпустимим.

Минуло майже століття, й можна лише дивуватись, наскільки точним виявився прогноз Д.Донцова щодо Криму. Його думки про трагічні наслідки «незалежності» Криму, який є інтегральною частиною України, за цей час ставали реаліями вже двічі. Соціально-економічний занепад нежиттєздатної Кримської АРСР у складі РРФСР призвів у 1954 р. до рішення Верховної Ради СРСР повернути Крим до складу України.

Крим перетворився на болючу проблему й для незалежної Української держави після того, як її уряд утворив у 1991 р., без жодних на те підстав, з Кримської області Кримську АРСР, не надавши прав і привілеїв її корінному населенню – кримськотатарському народу. Тобто повторили ту саму фатальну помилку, проти якої Д.Донцов застерігав ще у 1918 р. Саме ця удавана «незалежність» весь час провокувала російську владу на антиукраїнські дії і врешті-решт призвела до анексії півострова. Зважаючи на геополітичний фактор, сучасне становище Криму не є і не може бути стабільним, отже, доля його не вирішена остаточно.

Обгрунтувавши правовий стан територій, що межують з Україною, Д.Донцов виклав принципову позицію щодо її кордонів. Західний кордон частково був визначений Берестейською угодою 9 лютого, а далі кордони України з Австрією і Польщею проходили по старому кордону, який існував між Австро-Угорською монархією і Росією перед початком війни.

Для включення до свого складу Бессарабії Україна на той момент не мала жодних правових підстав. Проте в майбутньому залишалася можливість вимагати реституції Молдавської республіки і відділення від неї Ізмаїльського, Хотинського і Аккерманського повітів, населених українцями. Крім мотивів етнографічно-стратегічного характеру, така корекція кордонів поліпшила б величезні геополітичні незручності, пов'язані із втратою Бессарабії, особливо використання Дунаю для Української Держави.

Північний кордон також частково (до Вигоновського озера) був визначений Берестейським договором. Його лінію далі на схід слід визначити у порозумінні з білоруським урядом. Але політична ситуація в Білоруській Народній Республіці була непевною. Існувала загроза включення білоруської території до радянської Росії. Тому Україні для власної безпеки слід було взяти під контроль деякі білоруські землі, які мали прикривати лінію кордону, визначену військовими спеціалістами як кінцевий стратегічний мінімум.

З власне російською територією розмежування кордонів слід було провести таким чином, щоб по можливості менша кількість неукраїнського елемента опинилася у складі Української Держави. Кордон мав проходити так, щоб до України належали повіти Курської губернії – Гайворонський, Ново-Оскольський, Путивльський, Суджанський, Білгородський, частина Рильського та Обоянського; та Воронежської губернії – Бирюченський, Богучарський, Валуйський, Острогозький. У стратегічному плані значення цих повітів є таким самим, як і повітів Мінської і Гомельської губерній, що одійдуть до України, як і Холмщини. «Вони стримуватимуть напір російської стихії на Україну і ослаблюватимуть ударну її силу. Це був би охоронний вал України супроти півночі»¹³, – вважав Д.Донцов.

Територія Облaсті війська Донського відділяла Україну від Кавказу і Кубані, а власне російські землі («Московщину») – від Кавказу і Чорного моря. Так само, як і Україна, Дон мав колосальне геополітичне значення. Встановлення дружніх, добросусідських відносин з Військом

Донським було найважливішим завданням української зовнішньої політики на сході. Для того, щоб мати приязні стосунки з Доном, Україні не слід висувати до нього територіальних претензій. Не варто зазіхати на частину козацьких територій Дону для отримання безпосереднього сполучення з Кубанню, вважає Донцов. У стосунках з Доном необхідно пам'ятати про національний склад населення, яке здебільшого хоч і має певні відмінності, але все ж є російським. Донцов відзначає слабкість сепаратистських устремлень Дону і тому наполягає на встановленні кордону з ним лише в межах необхідного із стратегічних міркувань. Конкретно: Україна може претендувати лише на Таганрозький і частину Ростовського (без Ростова) округи. Далі кордон мав би проходити східною межею Катеринославщини, Харківщини і Вороніжчини. З Кубанню і Чорноморським побережжям Україна, таким чином, не мала б суцільних сухопутних кордонів.

А от щодо Криму Українська Держава не повинна вдаватись до жодних компромісів. Звертаючись до екскурсу в історію, Д.Донцов пише: «Севастополь з Кримом є ключ до панування над Гінтерландом*, котрим в 1855 р. була Росія, а тепер буде Україна. Паризький мир (1856 р. – *О.Б.*) змусив Росію через хвильову втрату Севастополю зректися прав держати військовий флот на Чорному морі і арсенали на його узбережжі. Такі і подібні обмеження суверенності Української Держави чекають її по втраті Криму в разі його переходу в інші руки. Належність Криму до України є *conditio sine qua non*** української незалежності»¹⁴. Український уряд мав добиватися від Росії визнання його суверенітету над Кримом і вести переговори про його статус в Українській Державі, виходячи з того, що півострів є її складовою і невід'ємною частиною. Інші чинники при вирішенні кримської справи мали бути відкинута.

Д.Донцову вдалося переконати комісію, що у визначенні кордонів Української Держави простою арифметикою національного складу населення керуватися не можна. Головні положення аналітичної записки Д.Донцова «О границях України під виглядом політичним» лягли в основу позиції української делегації на переговорах з РСФРР, визначили характер двосторонніх відносин Української держави із Білоруссю, Доном, Кубанню, Кримом. Керуючись такими принципами, українська сторона у справі визначення кордонів орієнтувалась на інтереси стратегічного забезпечення незалежності Української Держави. Маючи на меті встановити кордони таким чином, щоб суверенність її не зазнала шкоди як внаслідок втрати своїх, так і через прилучення чужих територій.

Додаток***

О границях Української Держави під виглядом політичним

7 червня 1918 р.

Означення границь Української Держави з Росією є надзвичайно тяжким завданням, дві причини утруднюють се завдання. Перша є ті помилки, що їх поробив в справі кордонів попередній уряд, толкуючи право самоозначення народів України в небезпечний для держави спосіб. Другою причиною є те, що в мирних переговорах з Росією бракує по російській стороні ясно означеного суб'єкта. Тому маємо ми ряд питань як Кримське, Бессарабське, що досі для нас [не] вирішені. Тому не знаємо ми рівно ж чийім імені уповноважена промовляти Російська мирна делегація. Чи в імені цілої бувшої Росії (опріч України і опріч земель, що відпали від колишньої царської імперії після Берестейського договору)? Чи лише в імені властивої Росії без Білої Руси, Дону, Кавказу і Криму?

* Гінтерланд (від німецького *Hinter-land*: *hinter* – за, позаду і *Land* – місцевість) – геополітичний термін, територія, що тяжіє до певного центру на мезорівні, країна, що перебуває «поза» об'єктом.

** Неодмінна умова (лат.).

*** Документ подається мовою оригіналу зі збереженням мовно-стилістичних особливостей. Він пройшов археографічне опрацювання, виправлені граматичні помилки, розставлені розділові знаки. У квадратних дужках зроблено доповнення скорочених слів. Трьома крапками в дужках позначено пропуски та нечитабельні місця.

Розуміється, ми мусимо числитися з поглядами російської делегації на сі справи, як із дотичними зобов'язаннями і деклараціями попереднього уряду, а рівно ж і з постановами Берестейського миру. Але на першій плані при розв'язанні всіх граничних справ має стояти інтерес української держави.

З усіх країн сеї держави, на котрі поширювалася колись суверенність Російської імперії, Холмщина, Бессарабія і частина Білої Русі звільнені з під сеї суверенности в спосіб, важність котрого з точки видження права не може бути заквестионована. Бессарабія уже в листопаді (взглядно в грудні) 1917 року уконституювалася в фактично незалежну Молдавську Республіку з власним урядом Генеральним Директоратом на чолі. Анексії сеї республіки Україна не визнала (Гл. резолюцію Центр. Ради з дня 13 квітня і ноту Україн. уряду до Румунського правительства з дня 19 квітня і ноту того ж уряду до того ж правительства з дня 3 червня 1918 р.). Для того справа сеї країни Україн. Держави має вирішитися лише в дорозі обопільного порозуміння межі урядом Укр. Держави і людністю реституованої Молдавської Республіки. Росія в кожному разі не має тут нічого до говорення.

Подібно мається річ з Холмщиною, котра опинилася на крайнім [...] від тої лінії, котра по Берестейському миру мала творити західну границю Росії. Доля сего края має вирішитися шляхом порозуміння (на ґрунті Берестейського договору) межі урядом Укр. Держави з одної сторони, Австро-Угорської монархії з другої.

Трохи інше мається справа з Білою Руссю. Разом з Кримом, Доном і Кавказом творить вона ту територію, на котру Росія бодай з позорами якогось правного титулу, може претендувати. Чи доля сих країв, а спеціально справа регуляції її границь межі ними і Україною має вирішитися виключно ними самими і правительством Укр. Держави, чи також і Росією, се питання не є таке просте, як питання Бессарабське і Холмське. Як маємо відповісти на нього ми?

Укр. Держава, котра завдячує своє повстання засаді самоозначення націй, не може не шанувати реалізації сього права кожним народом бувшої Рос. імперії. 30–31.XII.1917 Виконавчий Комітет першого всебілоруського з'їзду, сповняючи волю з'їзду, прокламував Білоруську народну республіку, обіймаючи цілий етнографічний обшир Білої Русі. Сей акт, що виконував волю найбільш авторитетного репрезентаційного тіла краю, котре вийшло майже з тих самих засад, що і Укр. Центральна Рада, не може не бути міродатним для правительства Української Держави. Тому визнання Білої Русі, яко держави, котра для кожного шануючого права націй є самозрозумілим, стало доконаним фактом: уряд український вступив в офіціальні переговори з делегацією Білоруської республіки.

Подібно Дон проголосив свою незалежність від Росії. 21 [грудня] 1917 у Владикавказі прокламовано Полуднево-Східний Союз, в склад котрого увійшли Донщина, Кубанщина, Терщина, Астраханщина, Ставропільщина, Чорноморське побережжя та деякі інші землі. 21 грудня 1917 р. Кубанська краєва Рада виповіла послух совітському правительству. Того ж самого дня заявила Рада, що не визнаватиме миру, що готувалася заключити з Центральними державами Росія. 23 лютого с.р. проголосила Кубанська народна рада Кубанську республіку.

Таким чином, Білорусина, Донщина і Кубань представляють собою на підставі права націй на самовизначення незалежні від Росії державні організми. Так [...] а тому і границі межі ними і Україною повинні визначатись лише взаїмним порозумінням відповідних правительств, без всякої інгеренції правительства совітської республіки. Усамостійнення сих бувших країн бувшої Російської імперії довершилося ще перед розпочатком мирних переговорів Росії з Україною. Отже поняття Совітської республіки в момент переговорів вже сих земель не обіймало.

Трохи інакше є справа з Кримом. III Універсал Централ. Ради мав неосторожність проголосити, що до України належить лише північна Таврія без Криму. А в грудні 1917 р. татарський Курултай подав до відома Центральної Ради уконститування Кримської республіки,

не стрінувши ніякого спротиву з сторони правительства Укр. Республіки. Позірно маємо тут отже до діла з випадком, аналогічним до Бессарабії. Одначе з тою ріжницею, що коли Росія своїх суверенних прав на Бессарабію бодай мовчазливо зреклася, то сього вона не зробила в відношенню до Криму. Рішати про долю сього останнього мала б отже або Україна з Росією, або Україна з Кримом.

В дійсності одначе ся точка погляду не є слушна. Бессарабія або Дон є одноцільними територіями, що хоч в іншій формі, але в тих самих майже границях ще перед поділом Росії існували. Крим, яко осібна адміністраційна одиниця ні. Північна частина півострова своїм етнічним і географічним характером зливалася з континентальною частиною Таврії. Ся обставина позбавлювала півострів характеру чогось одноцільного, роблячи з нього не лише правно, але й фактично частину Таврії. Стоячи на ґрунті беззглядного права націй на самоозначення, Українська Держава може се право признати яскраво вираженим націонал. або адміністр. територіям, але не їх довільно викраямним частинам, що повело би лише до карикатурнаваня вищезгаданого права. В данім випадку [...] дійсно обернуло би ся в [...]. Приняти право політичного самоозначення за кількома стами тисячів мешканців Криму значило би зробити залежним від їх доброї волі долю 40-мільонового краю – України, суверенність котрої без Криму стала б ілюзоричною. Опріч того, подібні карликові держави (як Крим) яко важні стратегічні пости ніколи не затримують своєї незалежності. Відділений від України, до котрої він є органічно прив'язаним, Крим зробився іграшкою в руках других сил. Все се промовляє за тим, що Українська Держава може признати право Криму на самоозначення, але не політичне, лише культурно-національне. Права татарського народу мусять бути забезпечені, забезпечені не односторонно, а в порозумінню з ним самим, але політично є Крим інтегральною частиною України і таким мусить лишитися і далі. Так само є вмішане всякого третього чинника (опріч Криму і України) в стосунок між сими останніми з точки виданя права, абсолютно неприпустимим.

Таке є правне положення окраїн Укр. Держави і земель, до сеї останньої притикаючих. Які границі повинна мати з ними Україна?

Через те, що наша точка погляду на стосунок цих земель до Росії сею останнею не зовсім признана; через те, що усамостійнення сих самих земель досі напотикалося на опозицію зі сторони Росії, через те далі, що совітське правительство і досі рекламує собі право промовляти в імені деяких з цих земель, через те, зрештою, що Росія має право знати територіальні границі контрабента Української Держави, мусимо, не відступаючи від наших засад, установити для української мирної делегації границі Української Держави як від півночі і сходу, так і з заходу і полудня.

Що тичиться західних границь УД., то частина з них усталена Берест[ейською] умовою 9 лютого, після котрої границя між Україною і Австрією і Польщею біжить спершу границею, яка існувала між Австро-Угорською монархією і Росією перед вибухом війни. Дальше на північ ітимае границя УД., починаючи від Тарнограду, загально по лінії Білгорай – Щебретин – Красностав – Пугачів – Радиш – Межиріче – Сарнаки – Мельник – Високо-Литовськ – Каменець-Литовський – Пружани – Вигоновське озеро (ст. II Бер. умови).

Що до Бессарабії, то ми не маємо жадних правних титулів до включення її в склад УД., але ми маємо права жадати реститування Молдавської республіки і відділення від неї Ізмаїльського, Хотинського і Акерманського повітів. Помимо мотивів етнографічно-стратегічного характеру, поправила би така ректифікація границь величезні політичні невигоди, сполучені з втратою Бессарабії і, особливо, [...] Дунаю для Української Держави.

Що до північних границь, то частина їх вже перерішена Бер[естейським] договором (до Вигонов[ського] озера). Тут входить в гру [...] білоруська територія.

Ся границя спирається на дві умови: 1) Берест. умова з Україною 9 лютого, котрою північна границя сеї останньої проведена до Вигонов. озера; і 2) Берест. мир 3 марта з Росією, котра в сім трактаті зреклася свого суверенітету на землі, положені на захід від лінії Ріга, Двінськ, Свін[...], Ліда, Пружани. Білорусія миру сього не визнає. Але сей аргумент не видається слухним, бо сього часу представників Білої Руси в Бресті не було. Опріч того, вказану границю зазначено також Бер. умовою Центральних держав з Україною, а важности сеї умови Білоруський уряд ще не квестиював.

Як ітиме границя далі на схід від Вигоновського озера Білоруською землею, про се можна і мусимо порозумітися з Білоруським урядом. Але з погляду на змінність і непевність політичної ситуації, котра робить можливим поширення на Білоруську територію якоїсь іншої, не власної державності – маємо жадати можливо доброго забезпечення сеї нашої границі на всякий випадок. Наша границя з Білою Русью повинна для того прикриватися з тою, котра визначена нашими воєнними авторитетами яко конечний мінімум стратегічний.

Російською територією (Чернігівщину до сеї останньої не залічую) має іти границя так, щоби по можливості менша кількість неукраїнського елемента опинилася в складі Української Держави. Границя має іти (оскільки її просунення на північ не вимагатимуть погляди стратегічні) так, щоби до Української Держави належали повіти Грайворонський, Ново-Оскольський, Путивльський, Суджанський, Білгородський, частина Рильського і Обоянського (Курщини), Бирюченський, Богучарський, Валуйський, Острогозький і Павловський (Вороніжчини). Значення сих повітів (як і повітів Мінщини, що одійдуть до України), є таке саме, що й Холмщини: вони втримуватимуть напір Російської стихії на Україну і ослаблюватимуть ударну її силу. Се був би охоронний вал України супроти півночі.

Що тичиться Дону, то тут треба взяти під увагу національний склад сеї землі, в своїй великій більшості хоч і відмінний трохи від Московської, але все ж російської. Територія Дону, що ділить Україну від Кавказу і Кубані, з одної сторони, з другої Московщину від Кавказу і Чорного моря, має колосальне політичне значіння. Мати в Донщині приятеля є найпершою і найважнішою задачею нашої східної політики. За ціну сього приятельства могла б Україна зрезигнувати з Українських національних окраїн Донщини. Анексія [...] Донщини для досягнення безпосереднього сполучення з Кубанню була б шкідлива і неможлива до переведення. Вільні зносини межі Україною і Кубанню могли б бути, розуміється, забезпечені. Разом з тим, з огляду на слабкість сепаратистських течій на Донщині старатися установити границі з нею як найвідповідніші зі взглядів стратегічних. Конкретно: округ Таганрозький і частина Ростовського (без Ростова) могли би припасти Україні.

Далі би границя [...] східною границею Катеринославщини, Харківщини і Вороніжчини. З Кубанню і Чорноморським побережжям Україна не мала б суцільних сухих границь.

Що тичиться Криму, то тут Українська Держава не сміє робити жадних компромісів. Севастополь з Кримом є ключ до панування над Гінтерляндом, котрим в 1855 р. була Росія, а тепер буде Україна. Паризький мир змусив Росію через хвильову втрату Севастополя зрестися прав держати воєнні пароходи на Чорнім морі і арсенали на його побережжі. Такі і подібні обмеження суверенності Української Держави чекають сю останню по втраті Криму взглядно на його перехід в інші руки. Належність Криму до України є кондіціо сіне ква нон* Української незалежности.

Добиваючись від Росії урочистого зречення її суверенності над Кримом, має Україна переговорювати з сим останнім (і лише з ним) про його положення в Українській Державі, не сходячи з засади, що півострів є інтегральною її частиною. Всякі інші чинники при вирішенню кримської справи правно є виключені, бо після Бер[естейського] миру лише західні границі України означуються в порозумінні між нею і Центральними державами.

* *Conditio sine qua non* (лат.) – неодмінна умова.

Реасумую: в означенні своїх границь з бовшою Росією Українська Держава повинна керуватися лише інтересом всеї держави, яко держави суверенної і незалежної. Стратегічне забезпечення сих границь має йти на першім пляні. Під взглядом політичним границі мають бути уложені так, щоби суверенність Української Держави не потерпіла жадного ущербу ні через штучне обкраяння (Крим, Бессарабія), ні через прилучення великих чужонаціональних територій (непотрібне розмеження в сторону Дону і Кавказу) – котре може допроводити до розсадження держави з середини. Факт розпаду Росії на окремі самостійні території повинен бути офіційно визнаний Українською Державою, як такий, що лежить в її найживійших політичних інтересах. Виходячи з цього признання має Українська Держава і вести мирні переговори з Росією.

Справа федерації з пограничними з Україною землями (Доном і Білою Русью) не є актуальною. Актуальною є внутрішня консолідація Держави, котра можлива лише при такім забезпеченні границь, о котрім була мова вище.

ЦДАВО України. – Ф.2607. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.76–80. Машинопис. Незасвідчена копія.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ *Грушевський М.* На порозі нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – С.104–109; Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох т. – К., 1996–1997. – Т.2. – С.181–182.

² Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т.2. – С.241, 346.

³ *Босчко В., Ганжа О., Захарчук Б.* Кордони України: історична ретроспектива і сучасний стан. – К., 1994. – С.22.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5–8.

⁵ Там само. – Ф.2607. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.76–80.

⁶ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. 1918 рік. Протоколи і стенограми пленарних засідань: Збірник документів і матеріалів. – К.; Нью-Йорк; Філадельфія, 1999. – С.16–17.

⁷ *Галушко К.Ю.* Дмитро Донцов, 1918 рік: нереалізовані консервативні сподівання // *Донцов Д.* Рік 1918. Київ. – К., 2002. – С.22.

⁸ *Донцов Д.* Вказ. праця. – С.46.

⁹ Там само. – С.47–48.

¹⁰ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т.2. – С.167.

¹¹ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5.

¹² Там само. – Арк.7.

¹³ Там само. – Арк.8.

¹⁴ Там само. – Арк.8а.